

Azîz Mahmud Hüdâyî'de Nûr-ı Muhammedî Telâkkisi

DOÇ. DR. KADİR ÖZKÖSE

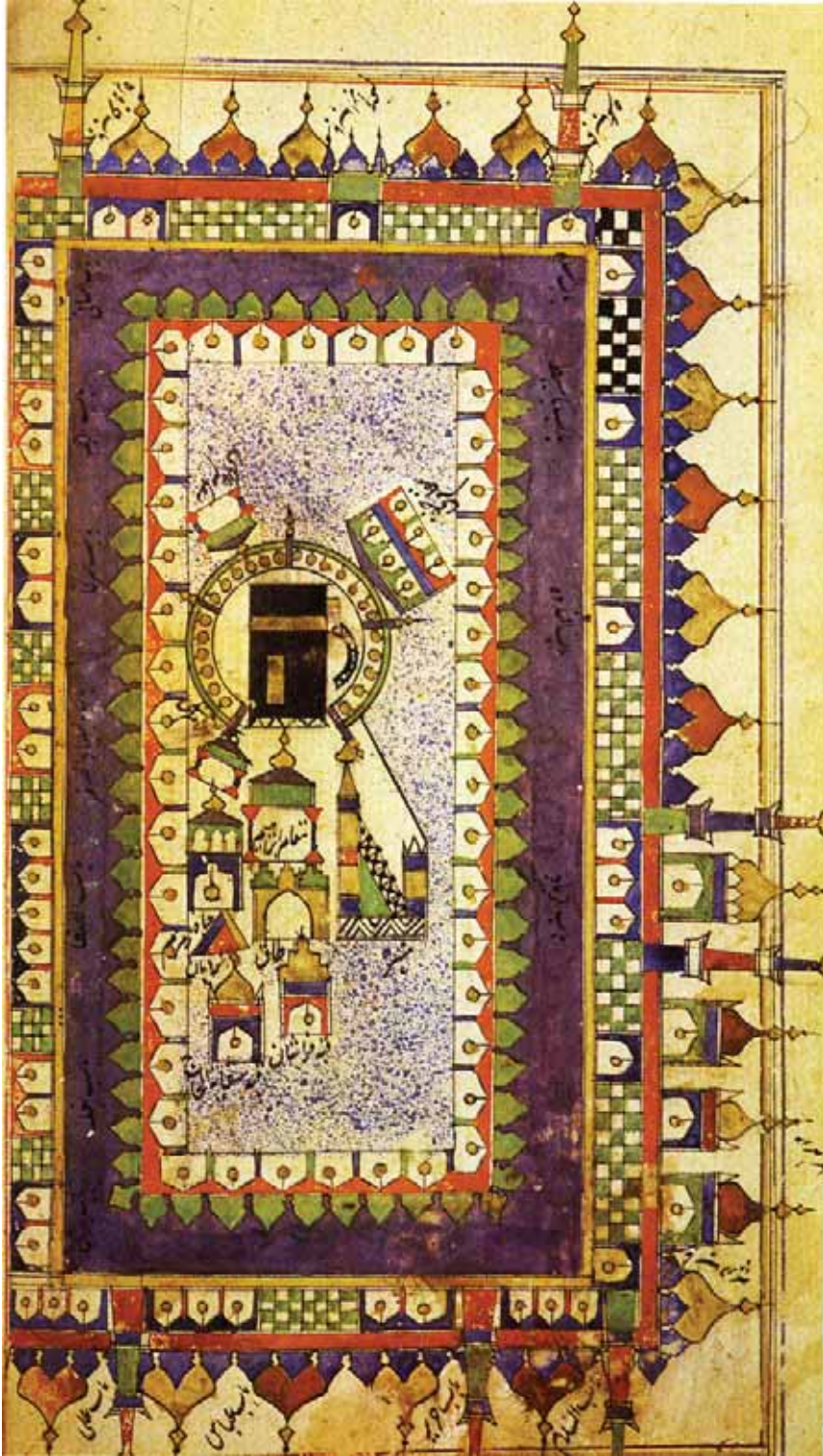
Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Evrende her şey bir değişim süreci yaşamakta ve bu değişim belli ölçü ve yasalara göre gerçekleşmektedir. Âleme egemen olan ve hiçbir şekilde değişmeyen bu yasaya İbnü'l-Arabî (ö.638/1240), düzen ve akıl anlamına gelen, kelime/logos ismini vermektedir. Aslında logos terimi, ilk defa Herakleitos tarafından kullanılmış,¹ Stoacılar tarafından yaygınlaştırılmış² ve Philon tarafından da dinî düşünceye sokulmuştur.³

İbnü'l-Arabî “kelime/logos”u, salt metafizik yönüyle, akleden ve bütün varlıkların içinde dolaşabilen bir kuvvet, yaratılışın, hayatın ve alemin yönetiminin ilkesi olarak görmektedir. Felsefî metinlerde ilk akıl, küllî akıl, küllî ruh gibi kavramlar tasavvuf erbabınca Kelime ve Hakikat-ı Muhammediyye tabiriyle karşılanmaya başlanmıştır.⁴

“Kelime” tasavvufi yönden, bütün ilahî ilimlerin kendisinden alındığı bir asıl, vahiy ve ilhamın kaynağıdır. İbnü'l-Arabî “kelime”yi, âlemle olan ilişkisi yönüyle “Hakîkatu'l-Hakâik”, her şeyin yazılı olduğu bir kayıt defteri anlamında “Kitab” veya “İlm-i A'la”, insanla ilgisi olması yönüyle “Adem”, “Hakikat-ı Ademiyye”, “Hakikat-ı İnsaniye”, “İnsan-ı Kâmil” ve “Nûr-ı Muhammediyye” olarak isimlendirir.⁵

Öncelikli olarak konunun kavramsal tahlilini yapacak olursak, lügatte “karanlığın zıddı ve ışık” anlamına gelen nur kavramı, dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki kısımdır. Dünyevî olan da ilahî nurlardan yayılan ve basiret gözü ile anlaşılan nur ile ışıklı cisimlerden yayılan ve baş gözü ile anlaşılan nur olmak üzere ikiye ayrılır.⁶ en-Nûr, Esmâ-yı Hüsnâ'dan biri olup Allah'ın ez-Zâhir ismi ile tecessisi, Allah'ın kâinattaki suretlerde kendini göstermesidir.⁷ Maddenin kalbden

Bir Kabe minyatürü

uzaklaştırdığı ilahî feyzi ve dinî bilgileri açığa çıkarmada araç olan ışığa da nur denir.⁸ Tasavvuf erbabı, mestur olan her şeyin münkeşif olmasını sağlayan İlm-i ledünne ve kalbden masivayı çıkarıp atan ilahî vâridâta da nur adını vermektedir.⁹ Kur’ân-ı Kerim’de genellikle, “zulümât (karanlıklar)” kelimesinin alternatifi olarak ve tekil haliyle “hakikati” temsil eder mahiyette geçen nûr kavramı,¹⁰ özel olarak “Allah yeryüzünün ve gökyüzünün nurudur.”¹¹ şeklinde yer almaktadır. Nur eşyayı açıklayan, eşyanın hakikatini olduğu gibi keşf ve beyan eden bir nesnedir. Alemi aydınlatması sebebiyle Hz. Muhammed için de kullanılmaktadır.

Hakikat-i Muhammediyye adıyla da anılan Nûr-ı Muhammedî ise Hz. Muhammed’e mahsus nur veya nübüvvet nuru demektir.¹² Hakk Teâlâ’nın önce Hz. Muhammed’i, sonra da onun nurundan diğer varlıkların tümünü yaratması anlamına gelmektedir.¹³ Nur-ı Muhammedi, bütün mahlukatın var oluşunun/vücudunun temel ilkesi, latif-kesif ne varsa her şeyin kendi dairesi içerisine girdiği bir varlık mertebesidir.¹⁴ Tasavvufta tenezzülât-ı seb’a ve hazarât-ı hamse diye ifade edilen tecelli safhalarının ikincisi Hakikat-ı Muhammediyyedir. Bu merteye lâ-taayyün’ün, taayyün suretiyle zuhur ettiği ilk tenezzül mertebesidir. Burada eşyanın hakikati henüz bilkuvve mevcûddur. Ve yine bu mertebede temeyyüz yoktur. Yâni “âlim” (bilen), “malûm” (bilinen) ve “ilim” (bilgi) birdir. Bu makama “ilk akıl”, “ilk nur”, “ilk gölge” olarak da isimlendirilir.¹⁵ Buna Hakikat-i Muhammediyye isminin verilmesi, bu hakikatin muhtelif alemlerin hepsinde tafsil edilen şeylerin toplu şekli olmasından dolayıdır.

Dinî-tasavvufî edebiyatımızda Hz. Peygamber’in cismanî hayatından ayrı bir varlığından daha bahsedilmektedir. Allah’tan başka hiçbir şey yokken ilk defa hakikat-i Muhammediyye var olmuş, bütün yaratıklar bu hakikatten ve onun için yaratılmıştır. Zengin bir ilham kaynağı olan nûr-ı Muhammedî mefhumuna eserlerinde yer veren mutasavvıflardan bazısını şu şekilde sıralayabiliriz: Sehl et-Tüsterî (ö.283/896), Hüseyin b. Mansur el-Hallâc (ö.309/922), Ömer b. el-Fârîd (ö.632/1235), Muhyiddin İbnü’l-Arabî (ö.638/1240), Abdülkerim el-Cîlî (ö.820/1417), Kastallânî (ö.923/1517) ve mutasavvıfımız Azîz Mahmud Hüdâyî (ö.1038 /1628).

Azîz Mahmud Hüdâyî’nin; “Hz. Muhammed (s.), varlık ağacının tohumudur. Arş, kürs, levh ve kalem O’ndan sonradır. Bundan dolayı Hz. Peygamber, “Hz. Adem toprak ile su arasında iken ben nebi idim.”¹⁶ demiştir. Nasıl ki, tohum ağaçtan önce olup sonraki aşamalarda ağacın kökü, dalı ve çiçekleri çıkıp ağaç öyle tamam oluyorsa, Resulullah (s.) de böyledir. O, kainat için asıldır. Allah Teala arşı, ferşi ve aralarındaki olanları O’ndan yarattı.”¹⁷ tarzında devam eden sözlerinden anlıyoruz ki, ilk yaratılan şey, hakikî âdem ve hakikî insan olan *hakikatü’l-muhammediyye*dir.

Azîz Mahmud Hüdâyî’ye göre, Hz. Peygamber, sûretâ insan şeklinde görünse de aslı Hak’tandır. Onun nuru Tanrı’nın nurundandır. O, Hz. Adem’den önce yaratılmıştır. Allah katında en sevgili ve en değerlidir. Hüdâyî, şu beyitlerinde Muhammedî nurun insanlık ve meleklerin hidâyet rehberi, Tanrı ariflerinin önde-

ri olduğunu, başka varlıklar, nurlar ve nebilerin de onun gerçeğini tafsil ve beyan için yaratıldığını seslendirmektedir:

Nebîler gerçi halkı davet edib
Kamusu etdiler irşâd-ı ümmet

Velî sen geçib ef'âl ü sıfâtı
İbâdı etdin asl-ı zâta davet

Anınçün hâtem oldun enbiyâya
Seninle bitdi bünyân-ı nübüvvet.¹⁸

Nûr-ı Muhammediyye'ye ilk tecelli olmasından dolayı "taayyun-i evvel", sevgi tarzında tecelli etmesinden dolayı "taayyun-ı hubbi" adı verilmektedir.¹⁹ Muhammedî ruh ile nurun bütün insanlardan, peygamber ve meleklerden önce var olduğunu beyan eden Hüdâyî, şu beyitleri ile Hz. Peygamber'i insanlığın manevi babası ve enbiyanın imamı kabul etmektedir:

Kudûmun rahmet-i zevk ü safâdır yâ Resûlallâh
Zuhûrun derd-i uşşâka devâdır yâ Resûlallâh

Nebî idin Âdem dururken mâ'-i tîn içre
İmâm-ı enbiyâ olsan revâdır yâ Resûlallâh

Kemâl-i zümre-i kümmel senin nûrunla olmuşdur
Vücûdun mazhar-ı tâmm-ı Hudâdır yâ Resûlallâh

Hüdâyî'ye şefâat kıl eğer zâhir eğer bâtın
Kapuna intisâb etmiş gedâdır yâ Resûlallâh.²⁰

Peygamber'den şefaât isterken, Muhammed (s.a.v.)'in nebiler arasındaki yerine, vahdet güneşinin kendisinde görülüşüne ayrıca dikkat çeker:

Ey menba-ı lütf ü cûd
Yerin Makâm-ı Mahmud
Yaratılmışdan maksûd
Sensin yâ Habiballah²¹

Hüdâyî'ye göre, rûhânî ve cismânî alemin mertebeleri, Resulullah (s.a.v.)'in şerefli vücudunun ortaya çıkışına kadar devam etmiştir. Varlık ağacının en uzak mertebesi Hz. Adem'in çamuru, en yakın mertebesi Abdulmuttalib'in oğlu Abdullah idi ifadesi ile nûr-ı Muhammedî'nin zaman içinde nesilden nesile intikal ettiğini, Adem, Nuh, İbrahim ve diğer peygamberlerin suretiyle; son olarak da peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed (a.s.)'in suretiyle zuhur etmiş olduğunu ifade etmektedir.

Azîz Mahmud Hüdâyî'ye göre Allah, Resulullah (s.a.v.)'in zuhuruyla alemleri tamamladı ve alemlerin yaratılmasındaki gaye ortaya çıkmış oldu. Bu sebepten dolayı vücudu, diğer peygamberlerin sonuna bırakıldı. Böylece o "Hâtem-i Enbiyâ" ve "Önceki ve sonrakilerin efendisi" oldu. Yani Hz.Âdem insanların maddeden babası (ebu'l-beşer) iken Muhammed (s.a.v.) ruhların babasıdır (ebu'l-ervâh).²²

Tasavvufu Peygamber öğretilerinin iç boyutu olarak gören Hüdâyî, kendisini nebevî esasların ateşli izleyicisi olarak görmüş ve hayatının her anında onu örnek almaya çalışmıştır.²³ Hz. Muhammed'in manevî kişiliği onun için daima bir güç merkezi olmuştur. Peygambere karşı hissettiği derin sevgiyi yansıtan na't ve ilahileri, köylü kentli tüm Anadolu insanının ilham kaynağı olmuştur. İlahilerinde peygambere hitap ederken, yüreğindeki acı, umut ve üzüntüleri dile getirmiştir. İrtibat-ı manevi neşesi ile Resûl-i Ekrem'e hitap ederken, onu; "Küntü kenz esrârının miftâhı", "Mazhar-ı tâmm-ı Hudâ", "Arş-ı a'zamın cilve-gâhı", "Sidrenin seyrine doyamadığı zât", "Hakikat bağının serv-i bülendi", "Gevher-i kân-ı risâlet", "Bedr-i dücâ", "Şems-i duhâ", "Verd-i gülistân-ı Hudâ", "Hakk'ın Habîbi Mustafâ", "Mahbûb-ı Hakk", "Hayru'l-beşer", "İki cihan sultanı" diye yâd etmektedir.²⁴

Tasavvufî anlayışa göre Hz. Muhammed (s.a.v.) bir beşer olarak insan-ı kâmilin en güzel örneğidir. Hakikat-i Muhammediyye anlayışı içinde bir beşerin alabil-diğine yüceltilmesi, İslam tasavvufunda insana verilen değer bir tezahürüdür. Dolayısıyla kemale doğru yol almak isteyenler için Hakikat-i Muhammediyye, ulaşılması arzu edilen bir idealdir.²⁵ Zira Hüdâyî,

Ahmed'in farkı Ahad'dan mîm-i imkân iledir
Aradan imkânı kaldırsan kalır vahdet hemîn.²⁶

beytinde ifade ettiği üzere Ahmed kelimesindeki mîm çıkarılınca geriye sadece Ahad söz kalmaktadır. Dolayısıyla mîm, Hz.Peygamber'de ifadesini bulan kâmil insanın vücuduna, Ahad ise hüviyetine işaret etmektedir. Kâmil insanın suretinden hareketle, özünü anlayamayan kimse yaratılış sırrına ulaşamaz.²⁷

*Ayinedir bu âlem her şey Hak ile kâim
Mir'ât-ı Muhammed'den Allah görünür dâim.*

beytinde *hakikatü'l-muhammediyenin*, "insanlık" mefhumunun ilk örneği ve madde alemiyle gerçekleşen ilk Tanrısal irtibat olduğu, bütün oluşumların ondan neş'et ve bütün âlemin bu kozmik insandan zuhur ettiği gerçeği,²⁸ Azîz Mahmud Hüdâyî'nin zihin ve gönül dünyasında şu şekilde yer etmektedir:

Cemâline edip insanı mir'at
Kemâl-i hüsnünü seyran eden dost.²⁹

Ârif ol âyine-i insâna bak
Anda nûr-ı Hazret-i Rahmân'a bak

Ko harâbât ehlinin vîrânlığın
Anda mevdu' kenz-i bî-pâyâna bak.

Sûretinde Âdemi halk eyleyen
Şibh ü misli olmayan Sultân'a bak

"Semme vechu'llah"ı fehm ettinse ger
Şeş cihetden bî-cihet Cânan'a bak

Keşf olunca sırr-ı tahbîb-i Habîb
Terk-i gilmân et yeter vildâna bak.

Fürkat ehline yeter kıldın nazar
Aç gözün vâsıl olan yârâna bak.

Geç Hüdâyî sûreti ma'nâyı gör
Katreyi ko lücce-i ummâna bak.³⁰

Bu beyitlerinde Azîz Mahmud Hüdâyî, Tanrı'nın kendi kudretini kâmil insan aynasından seyrettiğine, ayna hükmündeki kâmil insandan Tanrısal zâtın göründüğüne ve eşyadan örtü kaldırılınca Tanrısal birliğin ortaya çıktığına telmih-te bulunmaktadır.

İnsanı yaratılmışların en azizi gören, insanın yanında alemin bir haşhaş tanesi kadar bile kıymetinin bulunmadığını düşünen Hüdâyî,

Bu mahlûkâtı var kıldın
Kemâl-i kudretin izhâr kıldın

Şükür kim Küntü kenz esrârın açdın
O kenzin zübdesin insâna saçdın

Hem ettin ana tahmîl-i emânet
Ola tâ bâde-nûş-ı bezm-i vahdet.³¹

mısraları ile bizleri muhasebe ve murakabeye davet etmekte, kayıtlardan uzaklaşmamızı arzulamakta, kendi iç hakikatimizi buldurmakta, yaratılış sırrına dikkatimizi çekmektedir.

Hz. Muhammed'den sonra ilahî nurun insan-ı kâmillerde tecelli ettiğini beyan eden Hüdâyî, buna Hak Teâlâ'nın Cebrail ile söyleşisini ve peygamberle ashabında temayüz eden nurun hakikatini örnek vermektedir:

Görüb dört nûru Cibrîl-i mükerrerem
Var ortasında hem bir nûr-i a'zam
Dedi: yâ Rabb nedir bu penç envâr
Diledi olmak anlardan haberdâr

Dedi Cebrâîle ol Rabb-i Ekrem
Muhammed nûrudur ol nûr-ı a'zam
O dört envâr dahi o dört velîdir
Ebû-Bekr ü Ömer Osmân Alîdir.³²

İnsan-ı kâmilî varlığın sırrı kabul ettikten sonra bizleri insanı incitmemeye davet etmekte ve kâmil kişiye ait bir kalbin Kabe'den eşref olduğunu söylemektedir. Şöyle ki:

Kalb-i kâmil Kâ'be'den eşrefdir okursan sebak
Kâ'be'yi mahlûk yapdı kalbi sun'-i pâk-i Hak³³

Hüdâyî, bir başka beytinde, Hz. Muhammed'in batınî ve zahirî varlığını insanlığın şifa kaynağı ve derman hâli olarak yorumlamaktadır. Şöyle ki:

Nebiyi-yi müctebâ geldi Resûl-i murtazâ geldi
Habîb-i bâ-safâ geldi Muhammed Mustafa geldi.

Külliyenin kuşbakışı görünümü

Gönüllere şifâ olan kamu derde devâ olan
Bize Hakk'tan atâ olan Muhammed Mustafâ geldi.³⁴

Özetle, nûr-ı Muhammedî telakkisi Tüsterî ve Halâc'tan beri tasavvuf düşüncesinde yer alan ve zamanla felsefî bir mahiyet arzeden bir husus haline gelmiştir. İleri düzeydeki peygamber sevgisi, şer'î şerife sadakati, Muhammedî yolun inceliklerine vukufiyeti ile tanınan Azîz Mahmud Hüdâyî de diğer mutasavvıflar gibi, Nûr-ı Muhammedî düşüncesini benimseyen sûfilerdendir. O benimseydiği vahdet-i vücûd neşvesinin girift konularını anlaşılır bir üslupla aydınlatmaya çalışmış. Yaşadığı manevî coşkuyu sevenleri ile paylaşmak istemiştir. Manzum ve mensur eserlerinin tüm satır aralarında peygamber sevgisini canlı tutmaya, onun manevî kişiliğinden müstefid olmaya çalışmıştır. Hz. Peygamberin beşeri kimliğini göz ardı etmeden onun hakikatine dikkat çekmiş, Allah'ın esma ve sıfatları ile bir bütün olarak kendisinde tecelli ettiğini dile getirmiştir. Ona göre Hz. Muhammed, her türlü fazilet ve olgunluğun kemal bulduğu kimsedir. Hakkın ilk taayyünü, tüm yaratılmışların sırrı, küntü kenz sırrının inkışı nûr-ı Muhammedî telakkisinin idrâkine bağlıdır.

DİPNOTLAR

- 1 “Akıl” ve “Kelime” anlamlarına gelen logos kavramını Herakletios, bütün âleme hâkim olan ve âlemin kaynağı olan “aklî prensip” anlamında kullanmıştır. (Abdullah Kartal, *Abdülkerim Cîlî –Hayatı, Eserleri, Tasavvuf Felsefesi-*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, 264.)
- 2 Stoacılar logos kavramını âlemin aklî düzeni, içkin tabii yasa, her şeyde gizli olan hayat kaynağı, duyulur dünyasının üzerindeki etkin güç anlamında ele almışlardır. (Kartal, *a.g.e.*, 264.)
- 3 Logos kavramını dîni düşünceye sokan kişi, Yunan felsefesinin, Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat ile özdeş olduğunu savunan Philon’dur. Philon’a göre Tanrının yaratıcı kelimesi olarak logos, Tanrının meleği, Tanrının ismi, en yüksek rahip, yönetici, ideal insan ve Allah’ın oğludur. (Kartal, *age*, 265.)
- 4 Mehmet Demirci, “Nûr-i Muhammedî”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyet Fak. Dergisi*, sy. 1, İzmir 1983, 244.
- 5 Ebu’l-Alâ Afîfî, “İbn Arabî Hakkında Yaptığım Çalışma”, *İbn Arabî Ansına (Makaleler)*, ter. Tahir Uluç, İnsan Yayınları, İstanbul 2002, 37-38.
- 6 Âsım Efendi, *Kamus Tercemesi*, II/726, Nur md.; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredat*, Nur md.
- 7 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri & Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2004, 488.
- 8 Abdurrezzak el-Kâşânî, *Mu’cemu Istılahatı’s-Sufiyye*, tah. Abdülâl Şahin, Daru’l-Inad, Kahire 1992, 118.
- 9 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul 1993. II/706.
- 10 İbrahim, 14/1; el-Ahzâb, 33/43; el-Hadîd, 57/9; et-Talâk, 65/11.
- 11 en-Nûr, 24/35.
- 12 Demirci, “Nûr-i Muhammedî”, *DEÜ. İlahiyet Fak. Dergisi*, sy. 1, 239.
- 13 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1995, 414.
- 14 Muhammed Mustafa Hilmi, “Sembollerdeki Hazine”, *İbn Arabî Ansına (Makaleler)*, ter. Tahir Uluç, İnsan Yayınları, İstanbul 2002, 76.
- 15 Mahmut Erol Kılıç, *Muhyiddin İbnü’l-Arabî’de Varlık Ve Mertebeleri (Vücûd Ve Merâtibu’l-Vücûd)*, Doktora Tezi, Dan. Prof.Dr. Mustafa Tahralı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, 227-228.
- 16 İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ ve muzilü’l-ilbâs ammâ iştehere mine’l-ehâdis alâ elsineti’n-nâs*, Mısır 1352 h., II/136.
- 17 Azîz Mahmud Hüdâyî, *Âlemin Yaratılışı ve Hz. Muhammed’in Zuhûru*, ter. Kerim Kara-Mustafa Özdemir, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, IV. Baskı, 52, 94.
- 18 Seyyid Mahmud Hüdâyî, *Divan*, haz. Ziver Tezeren, *Edebiyat Fakültesi Basımevi*, İstanbul 1985, 25.
- 19 Mehmet Demirci, “Hakikat-i Muhammediyye”, *DİA*, İstanbul 1997, XV/180.
- 20 Hüdâyî, *Divan*, 23.
- 21 Hüdâyî, *Divan*, 24.
- 22 Hüdâyî, *Âlemin Yaratılışı ve Hz. Muhammed’in Zuhûru*, 52, 94.
- 23 Cemal Acer, *Azîz Mahmud Hüdyî’nin Hayâtü’l-Ervâh ve Necâtü’l-Eşbâh Adlı Eserinin Tahkik, Tahric, Terceme ve Tahlili*, Yüksek Lisan Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.
- 24 Hüdâyî, *Divan*, 23, 25, 62, 126.
- 25 Demirci, “Nûr-i Muhammedî”, *DEÜ. İlahiyet Fak. Dergisi*, sy. 1, 244.
- 26 Hüdâyî, *Divan*, 195.
- 27 Muslihüddin Vahyî, *Mirâcü’l-Beyan Mirâc’ın Tasavvufî Boyutu*, haz. Mustafa Tatçı-Cemâl Kurmaz, Alperen Yayınları, Ankara 2002, s. 36.
- 28 Mahmut Erol Kılıç, *Sûfî ve Şiir-Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası-*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, 101.
- 29 Mehmed Gülşen, *Külliyat-ı Hazreti Hüdâyî*, İstanbul 1338-1340, 91; Ertan, Mehmet Emin, *Azîz Mahmud Hüdâyî*, Şûle Yayınları, İstanbul 2001, 39.
- 30 Hüdâyî, *Divan*, 74.
- 31 Hüdâyî, *Divan*, 161.
- 32 Hüdâyî, *Divan*, 181.
- 33 Hüdâyî, *Divan*, 187.
- 34 Hüdâyî, *Divan*, 180.